

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Α' ΘΜΙΑΣ
Β' ΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
"ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ"

2^ο

Διεθνές Συνέδριο
Δημιουργική Γραφή

Creative Writing

Κέρκυρα, Ελλάδα
1-4 Οκτωβρίου 2015

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
ΤΟΜΟΣ Α'

<http://cwconference.web.uowm.gr>

ISBN: 978-618-81047-3-0

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	5
Αντί Εισαγωγικών: Η λογοτεχνική «γενιά» (:) των εργαστηρίων Δημιουργικής Γραφής	
ΚΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ	9
Δημιουργική γραφή με αφορμή την ασπίδα του Αχιλλέα	
ΑΒΡΑΜΙΔΟΥ ΚΑΛΛΙΦΡΟΝΗ, ΨΥΧΟΓΥΙΟΠΟΥΛΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ	27
«Ο Μικρός Πρίγκιπας συναντά...»: Μια πρόταση δημιουργικής γραφής για μαθητές Γυμνασίου	
ΑΚΡΙΤΙΔΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	41
Από το αναγνωστικό δίκτυο στη δημιουργική γραφή: Μια υποστηρικτική διαδικασία για τη διδασκαλία της δημιουργικής γραφής στην εκπαίδευση στο πλαίσιο του μαθήματος της Λογοτεχνίας	
ΑΛΕΞΙΟΥ ΑΘΗΝΑ.....	53
Η Δημιουργική Γραφή στο e-Twinning: οι «Πολη-λογάδες»	
ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ ΝΟΡΑ, ΔΡΟΥΓΚΑ ΚΛΕΟΝΙΚΗ	67
Δημιουργική Γραφή και αξιολόγηση, ή: επιχειρώντας μια δημιουργική αξιολόγηση	
ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ ΝΟΡΑ, ΚΙΟΣΣΕΣ ΣΠΥΡΟΣ	78
Απόψεις μαθητών και μαθητριών των δύο τελευταίων τάξεων του δημοτικού σχολείου για τη δημιουργικότητα	
ΑΡΒΑΝΙΤΗ ΙΩΑΝΝΑ, ΚΩΤΟΥΛΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ	92
Εργαστήρι Δημιουργικής Ποίησης: Διαβάζω, Νιώθω, Εκφράζομαι στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση	
ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ ΦΩΤΕΙΝΗ, ΨΥΧΟΓΥΙΟΠΟΥΛΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ.....	106
Έκθεση, Παραγωγή λόγου και Δημιουργική Γραφή στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: βίοι παράλληλοι ή συμπληρωματικοί;	
ΒΑΚΑΛΗ ANNA	122
Διδασκαλία γλωσσικών φαινομένων με την αξιοποίηση της δημιουργικής γραφής στο μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας στο Γυμνάσιο	
ΒΕΚΡΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ, ΣΥΡΜΟΥ ΕΥΑΝΘΙΑ	138
Η δημιουργική γραφή στην προσχολική εκπαίδευση μέσω της δημιουργίας διαπολιτισμικού παραμυθιού	
ΒΛΑΧΟΥ ΜΑΡΙΑ.....	158
Όταν οι μαθητές γνώρισαν την οικογένεια Σάμσα	
ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	173
Η Δημιουργική Γραφή μέσα από εκπαιδευτικά πολιτιστικά προγράμματα στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση	
ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ ΔΑΜΙΑΝΟΣ, ΒΑΚΑΛΗ ANNA.....	189
Η Δημιουργική Γραφή και Αφήγηση στην Τρίτη Ηλικία. Μελέτη Περίπτωσης: Μονάδα Φροντίδας Ηλικιωμένων	
ΓΚΟΡΑ ΕΛΕΝΗ.....	199

Οι αφηγήσεις των απόντων. Δημιουργικές ανασυνθέσεις του παρελθόντος μιας γειτονιάς μέσα από το αρχαιακό υλικό του σχολείου της.	
ΓΟΥΛΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	215
Το παιδί δημιουργός και κριτικός αναγνώστης των κειμένων του. Ένα μοντέλο (αυτό)κριτικής προσέγγισης/αξιολόγησης και επανακατασκευής των κειμένων που προέρχονται από διαδικασίες δημιουργικής γραφής	
ΓΡΟΣΔΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ	234
«Γραφείον Ιδεών» του Α. Σαμαράκη: πρόταση διδασκαλίας του κειμένου μέσω της δημιουργικής γραφής και ανάγνωσης	
ΔΟΥΖΙΝΑ ΜΑΡΙΛΗ	247
Δημιουργική Γραφή και Τραγωδία: Μια απόπειρα εναλλακτικής Διδασκαλίας	
ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ ΣΟΥΖΑΝΑ, ΚΟΚΛΑ ΜΑΡΙΑ.....	263
Δημιουργικός λόγος στο νηπιαγωγείο: μια συνεργατική δράση νηπιαγωγείων με τη συμβολή των Νέων Τεχνολογιών	
ΖΩΓΡΑΦΟΥ-ΤΣΑΝΤΑΚΗ ΜΑΡΙΑ, ΓΚΑΤΖΩΝΙΔΟΥ ΖΩΗ, ΚΑΡΥΔΗΣ ΘΩΜΑΣ, ΚΕΦΑΛΑ ΑΝΝΑ	278
Συν-διαμορφώνοντας αφηγηματικές ιστορίες με τη συνδρομή της ομαδοσυνεργατικής μεθόδου: ένα παράδειγμα με μαθητές Γυμνασίου	
ΗΜΕΛΛΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ, ΠΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΑ, ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΣΠΥΡΙΔΟΥΛΑ.....	297
Εκπαιδύοντας τους δασκάλους στη συγγραφή ενός παραμυθιού με τις τεχνικές της δημιουργικής γραφής	
ΘΕΟΧΑΡΙΔΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑ, ΧΡΗΣΤΟΜΑΤΗ ΕΥΔΟΚΙΑ, ΜΠΟΥΓΙΑΛΑ ΖΩΗ, ΖΕΡΒΑΚΗ ΜΑΡΙΑ, ΤΖΑΜΠΑΖΗ ΧΡΥΣΑ, ΝΑΟΥΜ ΦΩΤΕΙΝΗ, ΛΑΤΙΝΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ	313
Δημιουργική Γραφή και Ξένη Γλώσσα στο δημοτικό: Τρεις τάξεις δημοτικού γράφουν το δικό τους παραμύθι	
ΙΑΣΟΝΙΔΟΥ ΦΩΣΤΗΡΑ.....	329
Η δημιουργική γραφή, το θέατρο και η ξενόγλωσση εκπαίδευση ειδικότερα στη διδασκαλία της γαλλικής ως ξένης γλώσσας	
ΚΑΔΟΓΛΟΥ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΑ.....	347
Από τη Δουλεία στην Ελευθερία	
ΚΑΙΣΑΡΗ ΕΥΓΕΝΙΑ	358
Δημιουργική Γραφή και Διαδίκτυο: το παράδειγμα της ποίησης	
ΚΑΚΑΛΟΥ ΙΩΑΝΝΑ	376
Εικονογραφημένη Μικροαφήγηση: φιλιαναγνωστικές και δημιουργικές δράσεις σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Πιλοτικό Πρόγραμμα	
ΚΑΛΑΪΤΖΗ ΧΡΙΣΤΙΝΑ, ΚΑΡΑΚΙΤΣΙΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ	385
Δραστηριότητες δημιουργικής γραφής στο πλαίσιο ενός λογοτεχνικού ερευνητικού προγράμματος του Α.Π.Θ.: παραδείγματα από τα εκπαιδευτικά ημερολόγια	
ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗ ΜΕΝΗ, ΣΟΥΛΙΩΤΗ ΔΑΝΑΗ	410
Δημιουργική γραφή και παιδική ποίηση: ξεκλειδώνοντας την παιδική δημιουργικότητα	
ΚΟΥΝΑΛΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ	426

Μαθαίνω γράφοντας ιστορίες, Δημιουργική γραφή πάνω στην παραβολή του σπλαχνικού Σαμαρείτη: Μια δράση στα πλαίσια της εβδομάδας δημιουργικής γραφής που οργάνωσε η Κοβεντάρειος Βιβλιοθήκη της Κοζάνης ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ ΣΕΒΑΣΤΗ.....	441
Με αντικλείδι τη φαντασία, μέσα απ' τα κείμενα πάω ταξίδια: Δραστηριότητες δημιουργικής γραφής στο δημοτικό σχολείο. ΛΥΚΙΔΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, ΤΣΙΛΙΜΕΝΗ ΤΑΣΟΥΛΑ	450
Ο κύκλος του χρόνου» με την πένα του ομίλου Δημιουργικής Γραφής Γ' Τάξης ΛΩΛΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ.....	465
Δημιουργική γραφή, Erasmus plus και e-twinning στο 4ο Δημοτικό Πεύκων ΜΑΚΡΟΓΙΩΡΓΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ	482
«Ιστορίες των Χριστουγέννων»: Ένα project για τη λογοτεχνία και τη δημιουργική γραφή με αφορμή τα Χριστούγεννα ΜΟΥΣΙΟΥ-ΜΥΛΩΝΑ ΟΛΓΑ, ΠΟΥΓΑΡΙΔΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ.....	495
Δημιουργική Γραφή στο Νηπιαγωγείο: Με αφορμή ένα παραμύθι ΜΟΥΤΑΦΙΔΟΥ ΑΝΝΑ, ΜΠΡΑΤΙΤΣΗΣ ΘΑΡΡΕΝΟΣ.....	512
Δημιουργική γραφή, μητρική και ξένη γλώσσα: παράδειγμα εφαρμογής σε πρόγραμμα eTWINNING στο Γυμνάσιο ΝΑΚΑ ΜΑΛΑΜΑΤΗ-ΙΩΑΝΝΑ.....	525
«Η δημιουργική γραφή είναι το αντίθετο της έκθεσης»: η συστηματική διδασκαλία της δημιουργικής γραφής στο Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (2011 - 2015). ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΣΟΦΙΑ, ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ, ΚΟΥΝΤΗ ΜΑΡΙΑ, ΜΑΥΡΙΔΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ, ΜΕΤΑΞΩΤΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ, ΡΟΥΒΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	531
Η Δημιουργική γραφή στο Νηπιαγωγείο μέσα από τα Ημερολόγια Παιγνιδιού ΣΑΜΑΡΤΖΙΔΟΥ ΑΝΘΗ, ΣΑΡΑΦΙΔΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ.....	547
Η Δημιουργική Γραφή στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση-Ξαναβάφοντας πράσινες τις λέξεις: Ο μύθος του Ερυσίχθονα ΣΦΗΚΑ ΜΑΡΙΑ, ΝΤΑΛΤΑΓΙΑΝΝΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ.....	562
Δημιουργική γραφή στο σχολείο: γράφοντας με τους μαθητές ένα κινηματογραφικό σενάριο ΠΑΛΑΣΚΑΣ ΣΩΤΗΡΗΣ	576
Από τη Λέσχη Ανάγνωσης στη Λέσχη Ανάγνωσης και Δημιουργικής Γραφής στο σχολείο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ	590
Developing FL skills and motivated learners within a creative writing context: a pilot project in primary education ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΙΣΑΑΚ, ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ, ΠΕΪΟΥ ΒΑΡΒΑΡΑ, ΓΚΟΥΖΙΩΤΗ ΔΗΜΗΤΡΑ	605
Η στάση των μαθητών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης απέναντι στα κόμικς ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ- ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ.....	618
Ανάπτυξη συνεργατικής δημιουργικής γραφής στην Προσχολική Ηλικία μέσα από Πρόγραμμα e-Twinning «Ήρωες φανταστικοί σε διαδρομή μαγευτική»	

ΠΑΠΟΥΤΣΑΚΗ ΚΑΛΛΙΟΠΗ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΡΙΑΔΝΗ, ΒΑΦΕΙΑΔΟΥ ΝΙΚΗ, ΖΗΣΟΠΟΥΛΟΥ ΑΘΗΝΑ, ΚΑΛΑΪΤΖΑΚΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ- ΕΙΡΗΝΗ, ΚΑΝΕΡΝΗ ΔΙΟΝΥΣΙΑ, ΚΑΡΠΑΤΣΗ ΧΡΥΣΑΝΘΗ, ΛΙΒΑΘΙΝΟΥ ΣΤΑΥΡΙΑΝΗ, ΜΙΧΑΛΑΡΟΥ ΚΥΡΙΑΚΗ, ΝΑΟΥΜ ΦΩΤΕΙΝΗ, ΠΑΡΤΑΛΑ ΔΕΣΠΟΙΝΑ, ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ ΣΕΒΑΣΤΗ, ΤΣΙΓΓΕΡΛΙΩΤΗ ANNA	632
Γράφοντας υπερκείμενα στην τάξη ΠΑΤΣΙΟΔΗΜΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑ, ΚΑΡΑΚΙΤΣΙΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ	651
Φιλαναγνωσία και δημιουργική γραφή στη σχολική πράξη: Από την καινοτομία στο βίωμα ΠΕΝΝΑ ΑΛΕΞΙΑ	661
«Σαν Παραμύθι...»: Ένα Project Δημιουργικής Συν-συγγραφής ανάμεσα στο Νηπιαγωγείο και το Λύκειο ΤΑΝΙΔΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗ	691
Ασκήσεις δημιουργικής γραφής ΤΣΑΝΤΣΑΝΟΓΛΟΥ ΟΛΓΑ	703
Δημιουργική Γραφή και Νέες Τεχνολογίες: η περίπτωση ενός προγράμματος eTwinning ΤΣΑΤΣΟΥ- ΝΙΚΟΛΟΥΛΗ ΣΟΦΙΑ	718
Poems-nature's images: Teaching haiku poetry in primary school ΦΑΚΙΔΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ, ΠΑΛΑΝΤΖΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	736
Ασκήσεις για επίδοξους συγγραφείς στον Όμιλο Δημιουργικής γραφής του Πρότυπου Γυμνασίου της Ιωνιδείου Σχολής Πειραιά. ΦΑΣΟΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ, ΜΑΚΡΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ	751
Η κατανόηση της μεταφορικής χρήσης της γλώσσας από παιδιά μέσης σχολικής ηλικίας μέσα από παιχνίδια εμπύχωσης Δημιουργικής Γραφής ΦΑΦΟΥΤΟΠΟΥΛΟΥ ΗΛΙΑΝΑ, ΤΣΙΛΙΜΕΝΗ ΤΑΣΟΥΛΑ	762
Give place to imagination, two examples: Schools of Fine Arts and Engineering, University of Western Macedonia. Creative Writing as an alternative teaching method ΧΡΗΣΤΙΔΟΥ ΣΟΦΙΑ, ΚΑΜΑΡΟΥΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ	781
Αν η λογοτεχνία είναι παιχνίδι ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ	806
ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ	824

**«Η δημιουργική γραφή είναι το αντίθετο της έκθεσης»: η
συστηματική διδασκαλία της δημιουργικής γραφής στο
Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (2011 -
2015).**

Νικολαΐδου Σοφία

συγγραφέας, φιλόλογος, Δρ. Παιδαγωγικής, συντονίστρια του Ομίλου

Δημιουργικής Γραφής Π.Σ.Π.Θ.

plagona@otenet.gr

Ηλιοπούλου Κωνσταντίνα

φιλόλογος, Δρ. Γλωσσολογίας, διδάσκουσα στον Όμιλο Δημιουργικής

Γραφής Π.Σ.Π.Θ.

k.ilioroulou@live.com

Κούντη Μαρία

φιλόλογος, ΜΑ, διδάσκουσα στον Όμιλο Δημιουργικής Γραφής Π.Σ.Π.Θ.

kounti.m@gmail.com

Μαυρίδου Αλεξάνδρα

φιλόλογος, μεταπτυχιακό Δημιουργικής Γραφής, διδάσκουσα στον Όμιλο

Δημιουργικής Γραφής Π.Σ.Π.Θ.

alexandra.mauridou@gmail.com

Μεταξωτού Κατερίνα

δασκάλα, ΜΑ, διδάσκουσα στον Όμιλο Δημιουργικής Γραφής Π.Σ.Π.Θ.

katmetax@yahoo.gr

Ρουβάς Γιώργος

πληροφορικός, MSc, εξωτερικός συνεργάτης Ομίλου Δημιουργικής Γραφής

Π.Σ.Π.Θ.

gsrouvas@yahoo.co.uk

Εισαγωγή

Στο πλαίσιο των Πιλοτικών Προγραμμάτων Σπουδών που εφαρμόζονται για τέταρτη χρονιά φέτος στο Π.Σ.Π.Θ., στο πλαίσιο Πιλοτικού Προγράμματος Δημιουργικής Γραφής που εφαρμόστηκε για μία τριετία στην Α' Γυμνασίου του Σχολείου, και στο πλαίσιο της διδασκαλίας της Δημιουργικής Γραφής στον οικείο Όμιλο του Π.Σ.Π.Θ. η Δημιουργική Γραφή αξιοποιήθηκε ως καινοτόμο διδακτικό εργαλείο σε συνδυασμό με τις ΤΠΕ, καθώς και ως αποτελεσματικό εργαλείο

εναλλακτικής αξιολόγησης των μαθημάτων της Γλώσσας και της Λογοτεχνίας με έμφαση στην παραγωγή γραπτού λόγου.

Στο άρθρο που ακολουθεί παρουσιάζονται και διερευνώνται οι δυνατότητες που προσφέρει η αξιοποίηση της δημιουργικής γραφής στη διδασκαλία της Γλώσσας στο Γυμνάσιο. Η συστηματική αξιοποίησή της για τη διδασκαλία (2011 - 15) μάς έπεισε ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί όχι μόνο ως δόλωμα παραγωγής γραπτού λόγου, αλλά και ως δυναμικό πολυεργαλείο που ενισχύει τους μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες, αξιοποιεί δημιουργικά την έννοια του λάθους και μυεί τους μαθητές στους μηχανισμούς κατασκευής υβριδικών κειμένων.

Α' μέρος: Θεωρητικό πλαίσιο

Γλώσσα και δημιουργική γραφή υπό το πρίσμα των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών (ΑΠΣ)

Ο βασικότερος στόχος της σύγχρονης γλωσσικής διδασκαλίας είναι η επίτευξη του *γραμματισμού* των μαθητών (literacy), της ικανότητάς τους, δηλαδή, να λειτουργούν αποτελεσματικά σε διάφορα περιβάλλοντα και καταστάσεις επικοινωνίας χρησιμοποιώντας κείμενα γραπτού και προφορικού λόγου, καθώς και μη γλωσσικά κείμενα. Υπό το πρίσμα αυτό, το σχολείο καλείται να καταστήσει τους μαθητές ικανούς να καλλιεργήσουν τις ιστορικά και κοινωνικά προσδιοριζόμενες πρακτικές κατανόησης και ανάγνωσης δεδομένου κειμένου, καθώς και να αναπτύξουν κριτική σκέψη απέναντι στην ερμηνεία των δηλώσεων και των συνυποδηλώσεων των διαφόρων κειμενικών τύπων (Κουτσογιάννης 2007).

Ωστόσο, η γλωσσική εκπαίδευση στην Ελλάδα στηρίχτηκε για χρόνια στη διδασκαλία κυρίως λογοτεχνικών κειμένων, η οποία γινόταν με τρόπο ολιστικό και με αδιευκρίνιστο συχνά σκοπό. Παράλληλα, η ενασχόληση κυρίως με μετασχηματιστικού τύπου ασκήσεις δεν επέτρεπε την κατανόηση της λειτουργικής διάστασης της γραμματικής όπως και την κατανόηση και παραγωγή αυθεντικών κειμένων (Ηλιοπούλου 2008, Πασχαλίδης 1999). Με δεδομένο ότι ο γραπτός λόγος δεν είναι απόλυτα οριοθετημένος ούτε συντίθεται από ομοιόμορφες γλωσσικές μορφές, αλλά χαρακτηρίζεται από γλωσσική και κειμενική ποικιλότητα, οι μαθητές αδυνατούσαν να μάθουν να χειρίζονται τις δύο αυτές μορφές ανάλογα με τις

αναδυόμενες απαιτήσεις της περίπτωσης επικοινωνίας (Αναστασιάδου & Ηλιοπούλου 2014).

Στο πλαίσιο όμως της αναμόρφωσης των ΑΠΣ (<http://dschool.edu.gr>) το γλωσσικό μάθημα επαναπροσδιορίστηκε έτσι, ώστε η διδασκαλία της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (α) εφαρμόζοντας τις αρχές της κειμενοκεντρικής προσέγγισης να επιδιώκει την παροχή βοήθειας προς τους μαθητές, με στόχο να εντοπίζουν τα χαρακτηριστικά αλλά και τη σχέση ποικίλων κειμενικών ειδών με το κοινωνικό τους συγκείμενο (Cope & Kalantzis 1993), και παράλληλα, (β) κινούμενη στο πλαίσιο της παιδαγωγικής του κριτικού γραμματισμού να εστιάζει σε περισσότερο δυναμικούς και μεταβαλλόμενους τρόπους ανάλυσης και συνοικοδόμησης υβριδικών κειμένων (Χατζησαββίδης 2007). Η γνώση για τη γλώσσα επικεντρώνεται πλέον στο κείμενο, οικοδομείται εξελικτικά και υποστηρίζεται, μεθοδικά και οργανωμένα, από επικοινωνιακά προσανατολισμένες δραστηριότητες παραγωγής λόγου. Η χρήση της γλώσσας διαπνέεται από την ίδια φιλοσοφία και αναμένεται να στοχεύει όχι μόνο στην αποτελεσματική επικοινωνία αλλά και στην επίγνωση των ρόλων που διαδραματίζει η γλώσσα στη διαμόρφωση του κοινωνικού γίνεσθαι (Χατζηλουκά - Μαυρή 2010). Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τις αρχές του ενιαίου αναλυτικού προγράμματος και της διαφοροποίησης της διδασκαλίας, η χρήση βιωματικών μεθόδων μάθησης, όπως είναι η δημιουργική γραφή, είναι απαραίτητη για την καλλιέργεια ικανοτήτων και δεξιοτήτων που απαιτούνται στον 21ο αιώνα (<http://ebooks.edu.gr/2013/allmaterial.php>). Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στο Πρόγραμμα Σπουδών του 2011 για την Α' Λυκείου (ΦΕΚ 1562/27-6-11) για πρώτη φορά εμφανίζεται επίσημα η δημιουργική γραφή στο ελληνικό σχολείο, με προτεινόμενες εκπαιδευτικές δραστηριότητες και υποδείξεις προς τον εκπαιδευτικό. Η φιλοσοφία του Προγράμματος κατευθύνει στην εξάσκηση των μαθητών σε κειμενικούς τύπους που εντάσσονται σε μια συγκεκριμένη κάθε φορά κοινωνική πραγματικότητα.

Η διδακτική της δημιουργικής γραφής χρησιμοποιεί τις δεξιότητες οι οποίες αναπτύσσονται στη διδασκαλία της γλώσσας (ακρόαση, ανάγνωση, προφορική και γραπτή έκφραση), αλλά και τις μεταγλωσσικές (γραμματική, συντακτικό) και τις μεταγνωστικές δεξιότητες (αυτοδιόρθωση - αυτοαξιολόγηση). Με έμφαση στην παραγωγή γραπτού λόγου μέσα από δραστηριότητες της δημιουργικής γραφής τα παραγόμενα κείμενα εμφανίζουν εύκαμπτα όρια κατά τη συνένωση και μείξη

των διακριτών συμβάσεων και διαδανεισμό στοιχείων ανάμεσα σε περισσότερους του ενός κειμενικούς τύπους (Χατζησαββίδης 2007, 2009). Η δημιουργική γραφή εξοικειώνει τον μαθητή όχι μόνο με τις παραδοσιακές μορφές κειμενικότητας, αλλά και με νέα κειμενικά είδη που αναδιατάσσουν την έννοια της λογοτεχνίας, το ρόλο του συγγραφέα και του αναγνώστη, τις συγγραφικές και αναγνωστικές πρακτικές. Επιπροσθέτως, ο συνδυασμός ενδοκειμενικότητας και υπερκειμενικότητας ως απότοκο της ψηφιακής λογοτεχνίας και της διάδοσης των πολυτροπικών κειμένων εισάγει καινούρια δεδομένα στη συγγραφή και την πρόσληψη του γνωστικού αντικείμενου «(ΝΕ Γλώσσα)».

Τέλος, εναρμονισμένες με το προαναφερθέν θεωρητικό πλαίσιο και συνεπικουρούμενες από τις τεχνικές της δημιουργικής γραφής, οι σχολικές τάξεις μετατρέπονται σε κυψέλες ανάπτυξης της κριτικής σκέψης, όπου όλοι οι μαθητές ανεξάρτητα από την προέλευση, το φύλο και τις γνωστικές ικανότητες θεωρούνται ισότιμοι και άξιοι ίσων ευκαιριών (Αναστασιάδου & Ηλιοπούλου 2014).

Δραστηριότητες δημιουργικής γραφής: πλαίσιο σχεδιασμού

Οι βασικές θεωρητικές αρχές αυτών των δραστηριοτήτων συνοψίζονται στα εξής (Lightbown & Spada 1999):

- Έμφαση στη διαδικασία, όχι στο τελικό προϊόν
- Εκμάθηση της γλώσσας μέσω λεκτικής και επικοινωνιακής διεπίδρασης
- Έμφαση των δραστηριοτήτων στη σημασία και στην επικοινωνία
- Δραστηριότητες με αντιστοίχιση στον πραγματικό κόσμο ή με συγκεκριμένο παιδαγωγικό σκοπό
- Πολλές, μικρής διάρκειας και βαθμιαίας δυσκολίας δραστηριότητες

Παράλληλα, η ταυτόχρονη επεξεργασία της σημασίας, της λειτουργίας και της γραμματικής, βασική αρχή του TBL, έχει ως αποτέλεσμα η προσοχή στους γλωσσικούς τύπους να μην διακόπτει την επεξεργασία της σημασίας και της λειτουργίας των γλωσσικών στοιχείων (Ηλιοπούλου 2010).

Οι ασκήσεις δημιουργικής γραφής επανασχεδιάζονται με βάση τις νέες αναγνωστικές συνήθειες, που επιβάλλουν τα ψηφιακά μέσα ανάγνωσης και τα χαρακτηριστικά μιας γενιάς που μεγαλώνει με αυτά (Νικολαΐδου 2008). Η συστηματική ενασχόληση με τις πιο μικρές φόρμες στην εποχή μας συνδέεται με την οθονική ανάγνωση και σχετίζεται με μια στροφή από τα πολυσέλιδα γραμμικά

κείμενα «εκθέσεις» σε πιο αιρετικές κειμενικές συνθέσεις, οι οποίες συναιρούν περισσότερα κειμενικά είδη (genre) (Νικολαΐδου & Γιακουμάτου 2001, 2004, Νικολαΐδου 2015).

Η προσκόλληση, τέλος, στη στείρα αναπαραγωγή μεθόδων και τεχνικών αποφεύγεται τόσο με την κριτική προσέγγιση (μέρος της κριτικής προσέγγισης αποτελεί η αμφισβήτηση) και την προσέγγιση μεγάλης ποικιλίας κειμένων (θεματικής και ειδολογικής) όσο και με την εφαρμογή στρατηγικών παραγωγής (επώασης) και οργάνωσης ιδεών στο προσυγγραφικό στάδιο, με την παροχή ποικιλίας ερεθισμάτων στους μαθητές. Και βέβαια, με την υιοθέτηση του λάθους και την αποφυγή των αρνητικών κριτικών στα γραπτά των μαθητών.

Γλωσσικά λάθη: ενδείκτες αποτυχίας ή κλειδιά επιτυχίας;

Ο προβληματισμός που έχει αναπτυχθεί τις τελευταίες δεκαετίες στο χώρο της διδακτικής, με βάση τις εξελίξεις της γνωστικής ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης, επαναπροσδιορίζει την έννοια του λάθους και συμβάλλει στη δημιουργική αξιοποίησή του στη διδασκαλία και στη μάθηση. Τα γλωσσικά λάθη δεν αντιμετωπίζονται πλέον ως μια παγιωμένη ανενεργή κατάσταση, ως ένα στείρο, αμετάλλακτο δεδομένο που εξυπηρετεί απλώς στόχους των μαθητών και ιεραρχικής κατάταξής τους. Αντίθετα, αντιμετωπίζονται με έναν δυναμικό, διεισδυτικό και εν τέλει εμπνευσμένο τρόπο.

Το ελληνικό σχολείο στοχεύοντας στη γνώση ως ποσότητα, αποκλείοντας την κριτική στάση και εξορίζοντας τη φαντασία, εμπόδιζε την εκδήλωση της αποκλίνουσας στάσης των παιδιών. Στη γλωσσική διδασκαλία δινόταν, όπως προαναφέρθηκε, έμφαση στην άσκηση και όχι στη χρήση της γλώσσας και επιδιωκόμενος στόχος ήταν η απόκτηση γνώσεων γύρω από τη γλώσσα και όχι η επικοινωνία και η έκφραση, που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην απόλαυση της συγγραφής (Γρόσδος & Ντάγιου 2003). Έτσι, το παιδί δημιουργούσε έναν αυστηρό αναγνώστη των κειμένων του (ο δάσκαλος/α του υποδύοταν πετυχημένα αυτόν το ρόλο), που με τη σειρά του δημιουργούσε χαμηλή συγγραφική αυτοεκτίμηση και, μοιραία, οδηγούνταν σε συγγραφική σιωπή. Επιπλέον, η εμπειρία έχει καταδείξει ότι οι μαθητές δε δυσκολεύονται στη συγκρότηση μεμονωμένων ορθών προτάσεων, αλλά στη σύνταξη κειμένου. Τούτο, επειδή οι δυσκολίες τους δεν οφείλονται στην άγνοια εφαρμογής των

κανόνων του γλωσσικού συστήματος, αλλά στην έλλειψη επαρκούς εμπειρίας στην οργάνωση του κειμένου τους (Ηλιοπούλου 2009).

Στον αντίποδα της παραπάνω αντιμετώπισης βρίσκεται η δημιουργική γραφή: επιτρέπει τη δυναμική επεξεργασία και τη δημιουργική αξιοποίηση των λαθών των μαθητών ενισχύοντας παράλληλα το σχεδιασμό και την υιοθέτηση καλών πρακτικών, στο πλαίσιο της μαθησιακής διαδικασίας στη σχολική τάξη. Άλλωστε, σύμφωνα και με τις σύγχρονες παιδαγωγικές θεωρίες η ενθάρρυνση του μαθητή είναι ωφελιμότερη από την επισήμανση των λαθών που έχει κάμει. Εναρμονισμένη με το πνεύμα αυτό, η δημιουργική γραφή επιτρέπει στο μαθητή να νιώθει όχι μόνο ότι έχει δικαίωμα στο λάθος αλλά και ότι το λάθος του αναδεικνύεται σε πολύτιμο εργαλείο μάθησης. Στο πλαίσιο αυτό η αξιολόγηση των δραστηριοτήτων της δημιουργικής γραφής (από τον διδάσκοντα και/ή από την ολομέλεια της τάξης) πραγματοποιείται με όρους όπως «προτιμότερο», «πιο ωραίο», «πιο ενδιαφέρον», «ξαναγράψ' το» κ.τ.ό. Αυτή η προσέγγιση υπαγορεύεται από το γεγονός ότι αυτό που εξετάζεται δεν είναι η ορθότητα αλλά η καταλληλότητα για την περίπτωση και η επίτευξη του κειμενικού και/ή επικοινωνιακού στόχου των γλωσσικών μέσων που χρησιμοποιήθηκαν (Χατζησαββίδης 2009, Σουλιάτης κ.ά. 2012, Νικολαΐδου 2015).

Στο πνεύμα αυτό της δημιουργικής αξιοποίησης του λάθους μέσω επάλληλων γραφών στο Π.Σ.Π.Θ., στις τάξεις που αξιοποιείται η δημιουργική γραφή ως διδακτικό εργαλείο υιοθετείται ένα συνδυαστικό μοντέλο αξιολόγησης, το οποίο επιχειρεί να καρπωθεί τα πλεονεκτήματα της περιγραφικής αξιολόγησης, του φακέλου εργασιών και της αυτοαξιολόγησης του μαθητή (Ηλιοπούλου 2013).

Β' μέρος: Από τη θεωρία στην πράξη

Η Δημιουργική Γραφή στο Π.Σ.Π.Θ.

Η Δημιουργική Γραφή στο Π.Σ.Π.Θ. αξιοποιήθηκε ως διδακτικό εργαλείο για πρώτη φορά το σχολικό έτος 2010 – 2011 σε συνεργασία με το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Δημιουργικής Γραφής του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας (Νικολαΐδου 2012). Η ενθουσιώδης αποδοχή της Δημιουργικής Γραφής από τους μαθητές, τα ιδιαίτερα ενθαρρυντικά αποτελέσματα των δράσεων όσον αφορά την παραγωγή γραπτού λόγου και οι προοπτικές περαιτέρω επέκτασης οδήγησαν στην απόφαση δημιουργίας Ομίλου Δημιουργικής Γραφής. Στον Όμιλο που λειτούργησε κατά το σχολικό έτος 2012 - 2013 συμμετείχαν 33 μαθητές, οι οποίοι

ανήκαν κυρίως στο Π.Σ.Π.Θ. Στο πλαίσιο του Ομίλου, οργανώθηκαν επιμέρους δράσεις, όπως η συμμετοχή σε πολιτιστικό πρόγραμμα σε συνεργασία με το Τμήμα Θεάτρου του Α.Π.Θ., η διοργάνωση Ημερίδας Επιμόρφωσης 200 εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης με θέμα «Η δημιουργική γραφή στο Σχολείο. Προτάσεις για την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση», η σύνταξη έντυπης *Μικρής Ανθολογίας Επιστημονικής Φαντασίας* με κείμενα των μαθητών του Ομίλου. Επιχειρήθηκε η προβολή της δουλειάς των μαθητών, τόσο με τη συμμετοχή τους σε μαθητικούς αλλά και ανοιχτούς λογοτεχνικούς διαγωνισμούς (στους οποίους διακρίθηκαν με Α' βραβεία), τη δημιουργία ιστολογίου για την ανάρτηση των εργασιών τους.

Τη σχολική χρονιά 2013 - 14, στο Π.Σ.Π.Θ. λειτούργησαν τέσσερα τμήματα στο πλαίσιο του Ομίλου Δημιουργικής Γραφής, στα οποία φοίτησαν 71 μαθητές του Π.Σ.Π.Θ. και 7 από άλλα σχολεία. Στον Όμιλο δίδαξαν 4 εκπαιδευτικοί του Σχολείου, με εξειδίκευση ή επιμόρφωση στο συγκεκριμένο αντικείμενο, με τους οποίους συνεργάστηκαν 7 απόφοιτοι του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Δημιουργικής Γραφής Π.Δ.Μ. Ο Όμιλος απέκτησε νέα ιστοσελίδα (<http://dimgrafi.blogspot.gr>), στην οποία οι μαθητές δημοσίευσαν τα ψηφιακά κείμενά τους, με απώτερο σκοπό την πιο ενεργητική εμπλοκή τους και τη δημιουργία μιας αίσθησης κοινότητας (Νικολαΐδου 2008). Ταυτόχρονα συνεχίστηκε το πιλοτικό πρόγραμμα αξιοποίησης της δημιουργικής γραφής για τη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων σε ένα τμήμα της Α' Γυμνασίου του Π.Σ.Π.Θ., με στόχο την παραγωγή λόγου με ποικίλες συγγραφικές αφορμές και πολλαπλά συγγραφικά ερεθίσματα (<http://a2gymnasiou.blogspot.gr>). Επιπλέον, επιχειρήθηκε διδακτική παρέμβαση και εναλλακτική αξιολόγηση στα μαθήματα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και Γλώσσας Β' και Γ' Γυμνασίου κατά το α' και β' τρίμηνο στο πλαίσιο εφαρμογής του Πιλοτικού Προγράμματος Διδασκαλίας, όπου εφαρμόστηκαν τεχνικές εξατομικευμένης και ομαδοσυνεργατικής εργασίας των μαθητών και παρουσίασης των εργασιών τους και αξιοποιήθηκαν οι ΤΠΕ και η δημιουργική γραφή κατά τις φάσεις του σχεδιασμού και της παραγωγής του πρωτότυπου υλικού (ψηφιακό αποθετήριο φιλολογικών μαθημάτων <http://arc5ive.blogspot.gr/>). Η Δημιουργική Γραφή αξιοποιήθηκε ως διδακτικό εργαλείο στο Πολιτιστικό Πρόγραμμα «Συγγραφείς, ποιητές και καλλιτέχνες της Θεσσαλονίκης», για την παραγωγή πρωτότυπων λογοτεχνικών κειμένων, πεζών και ποιητικών, στο ίχνος των έργων συγγραφέων της πόλης, τα οποία

αποτυπώνουν την φυσιογνωμία της (Νικολαΐδου & Μαυρίδου 2015, Νικολαΐδου, Μαυρίδου & Ρουβάς 2014).

Τη σχολική χρονιά 2014 - 2015 ο Όμιλος επαναλειτούργησε με τέσσερα και πάλι τμήματα, 79 μαθητές, νέο βιβλίο με κείμενα μαθητών «Ο Μαγικός Κόσμος των Comics: Λογοτεχνία & Comics, Comics & Δημιουργική Γραφή» Εκδόσεις του Ομίλου Δημιουργικής Γραφής του Πρότυπου Πειραματικού Σχολείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ISBN: 978-618-81316-1-3) και νέο μέλος στην ομάδα των διδασκόντων. Το σχολικό έτος 2015 - 2016 βρίσκει τον όμιλο να ξεκινά με πέντε τμήματα και ένα ακόμη βιβλίο «Τα παιδιά γράφει: ανθολογία ομίλου δημιουργικής γραφής» (υπό έκδοση).

Τέλος, κατά τη διετία 2013 - 2015 διενεργήθηκαν δύο νέες Επιμορφωτικές Ημερίδες Δημιουργικής Γραφής με θέμα «Δημιουργική Γραφή και Θέατρο» (2014) και «Δημιουργική Γραφή και άλλες Τέχνες» (2015) σε συνεργασία με τη ΔΔΕ Ανατολικής Θεσσαλονίκης, το Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ. και το 1^ο ΠΠ ΓΕΛ «Μανόλης Ανδρόνικος», στις οποίες επιμορφώθηκαν συνολικά 300 εκπαιδευτικοί της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς και οι ετήσιοι Μαθητικοί Διαγωνισμοί Δημιουργικής Γραφής σε συνεργασία με τους ως άνω φορείς, στους οποίους διαγωνίστηκαν συνολικά 885 μαθητές Γυμνασίου και Λυκείου (Ηλιοπούλου κ.ά. 2015, Νικολαΐδου κ.ά. 2014).

Ασκήσεις παραγωγής γραπτού λόγου

Ακολουθως παρατίθενται ενδεικτικά ορισμένες ασκήσεις, οι οποίες κατατάσσονται με σειρά προϊούσας δυσκολίας. Οι δικές μας εκτιμήσεις για την διαβάθμιση των δυσκολιών συνιστούν απλώς υπόθεση εργασίας, καθώς μόνον ο εκπαιδευτικός της συγκεκριμένης κάθε φορά σχολικής τάξης είναι σε θέση να ιεραρχήσει τις δυσκολίες των ασκήσεων σε σχέση με τους δικούς του μαθητές. Πρόκειται για απλές, εισαγωγικές ασκήσεις, οι οποίες *mutatis mutandis* αξιοποιούνται από εκπαιδευτικούς, χωρίς να χαρακτηρίζονται πάντα ως ασκήσεις δημιουργικής γραφής..

- ο Γλωσσική ποικιλότητα

Στην α' γυμνασίου μια από τις διδασκόμενες θεματικές εστιάζει στις κοινωνιογλωσσικές ποικιλότητες. Από τους μαθητές ζητείται η αλλαγή οπτικής γωνίας της αφήγησης μιας ιστορίας με άξονα αναφοράς τις ηλικιακές ομάδες, το

φύλο, το μορφωτικό επίπεδο ή το επάγγελμα. Στο ίδιο πλαίσιο ενθαρρύνονται να αξιοποιήσουν την ιδιόλεκτό τους καθώς και ιδιωματισμούς.

Με την παρούσα άσκηση αναμένεται οι μαθητές να διεισδύσουν στη διαδικασία διαμόρφωσης της κοινωνιογλωσσικής ταυτότητας των εκάστοτε ομιλητών μιας γλώσσας και, συνακόλουθα, να αναδείξουν την προσωπικότητα του προσώπου που αφηγείται, όπως οι ίδιοι την έχουν αποτυπώσει.

- ο Από την αφήγηση στην περιγραφή

Στη β' γυμνασίου οι μαθητές διδάσκονται τις τεχνικές της αφήγησης και της περιγραφής. Στο πλαίσιο αυτό αναμένεται να κατανοούν ότι οι η περιγραφή κινείται στο χώρο ενώ η αφήγηση στο χρόνο. Παράλληλα, πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι οι όποιες λεπτομέρειες αξιοποιούνται τόσο στο πλαίσιο της περιγραφής όσο και της αφήγησης είναι λειτουργικές, δηλαδή σχετίζονται με την εξέλιξη της ιστορίας.

Με τον τρόπο αυτό τα παιδιά με παιγνιώδη τρόπο, αβίαστα και χωρίς περιορισμούς (Καραγιάννης 2010) εισάγονται στις αφηγηματικές τεχνικές ενός κειμένου, καθώς και στα βασικά δομικά του στοιχεία όπως είναι η πλοκή, οι χαρακτήρες και το χώρο - χρονικό πλαίσιο.

- Μεταφορικός λόγος

Στο πλαίσιο της διδασκαλίας του μεταφορικού λόγου και της λειτουργικότητάς του στη β' γυμνασίου δίνεται στους μαθητές ένα κείμενο δηλωτικό και τους ζητείται να το μεταγράψουν σε συνυποδηλωτικό με έμφαση σε συγκεκριμένο μέρος του λόγου (π.χ. στις μετοχές, που αφενός αποτελούν αντικείμενο διδασκαλίας της εν λόγω τάξης και αφετέρου ενθαρρύνουν την αξιοποίηση της συνυποδήλωσης). Οι μαθητές συνειδητοποιούν ότι η μεταγραφή αυτή απαιτεί υφολογικές, λεξιλογικές και γραμματικές αλλαγές.

- Ευθύς - πλάγιος λόγος

Στη γ' γυμνασίου όπου διδάσκεται ο πλάγιος λόγος, οι μαθητές σχεδιάζουν ψηφιακά κόμικς με συνθηματικό λόγο, αξιοποιούν τον ευθύ λόγο σε αντιδιαστολή με τον πλάγιο, ενώ παράλληλα συνδυάζουν το λόγο με την εικόνα. Την ίδια στιγμή καλούνται να παράξουν ελεύθερο πλάγιο λόγο, όπου μέσα στα λόγια που λέει ο ήρωας εμπλέκεται και ο αφηγητής.

Καθώς απευθυνόμαστε σε μια γενιά μαθητών που είναι εξοικειωμένη με τη χρήση της τεχνολογίας, η διείσδυση των ΤΠΕ στην παραγωγή γραπτού λόγου μάς επέτρεψε να παρέχουμε στους μαθητές μας συγγραφικά ερεθίσματα που

καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα μαθησιακών προτιμήσεων/στυλ και τύπων νοημοσύνης. Με τον τρόπο αυτό, σεβαστήκαμε την ατομικότητα του κάθε μαθητή: του επιτρέψαμε να λειτουργεί με βάση τα ενδιαφέροντα και τις κλίσεις του (Gardner 1983, 1999). Έτσι, οι μαθητές εξοικειώθηκαν με νέα κειμενικά είδη, όπως οι ψηφιακές αφηγήσεις και διέυρυναν το γλωσσικό γραμματισμό τους.

Σε όλες τις προαναφερόμενες δραστηριότητες ο μαθητής λαμβάνει ανατροφοδότηση με την ανακοίνωση/ δημοσιοποίηση του γραπτού κειμένου. Τα παραγόμενο κείμενο γίνεται αντικείμενο επεξεργασίας, στην οποία ο συγγραφέας καταθέτει και ο ίδιος μαζί με όλα τα μέλη της ομάδας τις απόψεις του και ανακοινώνει κυρίως τις διαδικασίες (εσωτερικές διεργασίες) παραγωγής του κειμένου. Κατά την ανατροφοδότηση η συζήτηση στρέφεται σε συγκεκριμένα σημεία (ένα κάθε φορά) ενώ καταβάλλεται προσπάθεια οι λύσεις - που ανακαλύπτονται και δεν προσφέρονται - να μην προτυποποιούνται, αλλά να καλλιεργούνται ως προκλήσεις στη δημιουργικότητα.

Συμπεράσματα - Σκέψεις

1. Η εφαρμογή των σύγχρονων γλωσσολογικών αρχών της γλωσσικής διδασκαλίας: η ολιστικότητα, η λειτουργική χρήση της γλώσσας και ο κειμενοκεντρισμός, η γνώση για τη γλώσσα, οι μεταγλωσσικές δεξιότητες επεξεργασίας του κειμένου σε διάφορα επίπεδα, η μελέτη της δομής των κειμενικών ειδών και η ικανότητα νοηματοδότησης των κειμένων, δεν αποτελούν αμελητέες γνώσεις και δεξιότητες για την επιτυχή παραγωγή γραπτού λόγου.
2. Η δημιουργική γραφή, όπως και οι ΤΠΕ, λειτουργούν ως δόλωμα για τους μαθητές και τη διδασκαλία. Οι μαθητές εργάζονται με περισσότερο κέφι, το κλίμα της τάξης αλλάζει, αναλαμβάνουν συγγραφικές πρωτοβουλίες, ενδιαφέρονται με πιο ουσιαστικό τρόπο για την πρόσληψη των κειμένων τους. Οι μαθητές ανακαλύπτουν στην πράξη πως ένα κείμενο δε γράφεται άπαξ και εγκαταλείπεται. Οι επάλληλες γραφές αποκτούν νόημα, οι διορθώσεις το ίδιο (Νικολαΐδου 2013α, 2015). Από την άλλη, οι λύσεις που επιλέγονται κάθε φορά δεν αποτελούν συγγραφικό πασσαρτού. Το λάθος κατά την αξιοποίηση της δημιουργικής γραφής αποτελεί κινητήρια δύναμη της συγγραφικής διαδικασίας.

3. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα πιο θεαματικά αποτελέσματα σε σχέση με την παραγωγή γραπτού λόγου, παρατηρήθηκαν στους μαθητές με δυσλεξία, δυσορθογραφία ή χαμηλές σχολικές επιδόσεις, οι οποίοι ένιωσαν ότι με τη δημιουργική γραφή θα μπορούσαν να ξεφύγουν από φορμαλιστικές επιταγές της παραγωγής λόγου που τους προκαλούν γλωσσική ασφυξία. Αυτό είναι κάτι που θα πρέπει να μελετήσουμε μέσα στα επόμενα χρόνια: αν έχουμε πιο πυκνές καταγραφές, θα μπορέσουμε ίσως να ελέγξουμε κατά πόσο η δημιουργική γραφή μπορεί να αξιοποιηθεί συστηματικά ως διδακτικό εργαλείο σε παρόμοιες περιπτώσεις (Νικολαΐδου 2014).
4. Ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα στοιχεία του πειράματος είναι η αξιοποίηση της δημιουργικής γραφής σε τμήματα μαθητών που προήλθαν από κλήρωση και σε τμήματα μαθητών που προήλθαν από τις εξετάσεις στα ΠΠΣ. Τα πρώτα στοιχεία δείχνουν ότι οι υψηλόβαθμοι μαθητές στις τάξεις των αρίστων που δημιουργήθηκαν κατά τη διετία 2013-15 στο (Πρότυπο τότε) Πειραματικό Σχολείο δείχνουν μεγαλύτερη αμηχανία να αξιοποιήσουν την γλωσσική και μυθοπλαστική ελευθερία που προσφέρει η δημιουργική γραφή στη σχολική τάξη. Άλλωστε, οι απουσιολόγοι δε γράφουν αυτονοήτως τα καλύτερα κείμενα.

Παράρτημα

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΓΡΑΦΗΣ & ΠΑΡΑΓΩΜΕΝΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

ΑΣΚΗΣΗ 1η

Γλωσσική ποικιλότητα

Στην α' γυμνασίου μια από τις διδασκόμενες θεματικές εστιάζει στις κοινωνιογλωσσικές ποικιλότητες. Από τους μαθητές ζητείται η αλλαγή οπτικής γωνίας της αφήγησης μιας ιστορίας με άξονα αναφοράς τις ηλικιακές ομάδες, το φύλο, το μορφωτικό επίπεδο ή το επάγγελμα. Στο ίδιο πλαίσιο ενθαρρύνονται να αξιοποιήσουν την ιδιόλεκτό τους καθώς και ιδιωτισμούς.

ΑΝΑΔΙΗΓΗΣΗ - ΑΛΛΑΓΗ ΟΠΤΙΚΗΣ ΓΩΝΙΑΣ

Ιούνιος μήνας, του Αϊ - Γιαννιού του Ριζικάρι και φούντωναν οι νυχτερινές φωτιές, με τραγούδια και χάχανα. Οι φωνές και τα γέλια μας ακούγονταν ως τον ουρανό. Εγώ, φυσικά, πρώτη και καλύτερη, εκεί, να μαζέψω ξύλα για τις φωτιές του ξεφαντώματος. Πρώτη να τρέξω σε τρεις βρύσες ή τρία σπίτια που

κατοικούσαν μονοστέφανες, να κουβαλήσω το αμίλητο νερό, για να ρίξω μέσα τα ριζικάρια, σκουλαρίκια, σταυρούς, χάντρες ή κουμπιά.

Για να δω το πρωί κάθε φορά, για να δω το πρωί, κάθε φορά, στο ξεκλείδωμα, το υπέροχο και απίθανο ριζικό μου.

[...]Μάζεψα και εγώ πυρωμένη στάχτη σε ένα μεγάλο σινί, το σταύρωσα, το έφτυσα τρις και αφού το έστρωσα στα κεραμίδια του σπιτιού μου αποτραβήχτηκα και περίμενα πως και πως.

Θα παντρευτώ ψωμά!!!! Το σημάδι που μου έστειλε ο Αϊ - Γιάννης, ήταν ολοφάνερο. Έτρεχα σε όλη τη γειτονία με την πουκαμίσσα μου για να δείξω σε όλους τα κομμάτια του λαδωμένου ψωμιού.

Από εκείνη τη μέρα και κάθε πρωί επισκέπτομαι τους φούρνους της γειτονιάς καλοντυμένη και υπέροχη όπως πάντα για να γνωρίσω τον άντρα της ζωής μου όπως μου είναι γραφτό. Που θα πάει κάποτε θα τον συναντήσω. Το ξέρω. Μου το είπε ο Αϊ - Γιάννης, σε μένα την Άννα, μυστικά στο αυτί.

ΑΣΚΗΣΗ 2η

Από την αφήγηση στην περιγραφή

Στη β' γυμνασίου οι μαθητές διδάσκονται τις τεχνικές της αφήγησης και της περιγραφής. Στο πλαίσιο αυτό αναμένεται να κατανοούν ότι η περιγραφή κινείται στο χώρο, ενώ η αφήγηση στο χρόνο. Παράλληλα, πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι οι όποιες λεπτομέρειες αξιοποιούνται τόσο στο πλαίσιο της περιγραφής όσο και της αφήγησης είναι λειτουργικές, δηλαδή στρατευμένες στην εξέλιξη της ιστορίας.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στον πίνακα του Αλέξανδρου Χριστόφη «Το πρώτο πέταγμα» φαίνεται ένα χωράφι με πορτοκαλί στάχια και σ' αυτό ένα κυπαρίσσι του οποίου το κάτω μέρος είναι σκούρο κι όσο ανεβαίνει το βλέμμα γίνεται πιο ανοιχτό, θέλοντας να δείξει τις σκιές του ηλίου. Αυτό που κατευθείαν τραβάει το μάτι είναι μια μορφή, που κρίνοντας από τις καμπύλες έχει γυναικείο φύλο. Είναι γυρισμένη πλάτη και γυμνή. Από τη πλάτη της σάς να φεύγουν χρυσές ακτίνες που δίνουν την εντύπωση φτερών, επίσης τα χέρια της έχουν ζωγραφιστεί κοντά στο σώμα της και μοιάζουν έτοιμα να της δώσουν ώθηση για να απογειωθεί. Τα κοντά, σγουρά μαλλιά της είναι κι αυτά στις αποχρώσεις του χρυσού. Το φόντο καλύπτουν βουνά, στις αποχρώσεις του λευκού και του γκριζού όμως οι ημιδιάφανες χρυσές κάθετες που

καλύπτουν όλο το πίνακα δεν τα αφήνουν να ξεφύγουν από τα βασικά χρώματά του που είναι το χρυσό, το πορτοκαλί και το πολύ ανοιχτό καφέ.

ΑΦΗΓΗΣΗ

Κάθε μέρα έκανε το ίδιο. Ξυπνούσε με το πρώτο άγγιγμα του ηλίου χαιρετούσε τα στάχια και το κυπαρίσσι και στεκόταν μπροστά στα βουνά ανάμεσα στις ακτίνες της αυγής που χόρευαν. Πότε κανείς δεν είχε περάσει τα βουνά. Οι γέροι δε μιλούσαν ποτέ για το τι υπάρχει από πίσω. Όμως εκείνη πήγαινε εκεί κάθε μέρα και ρωτούσε τις ακτίνες του ήλιου, ρωτούσε τα βουνά: "Εσείς ακτίνες που βλέπετε όλο τον κόσμο, που κοιτάτε και πέρα απ' αυτόν πέστε και σε μένα πίσω απ' τα βουνά κι εσείς βουνά που ξέρετε τι υπάρχει από την άλλη σας μεριά πείτε μου κι εμένα!" Αλλά έπαιρνε πάντα την ίδια απάντηση. Και οι δύο της έλεγαν καλύτερα να μη ξέρει κι όσο και να παρακαλούσε δεν της έλεγαν. Όσπου μια μέρα βαρέθηκε να ρωτάει και να μη παίρνει απαντήσεις, έτσι αποφάσισε να περάσει τα βουνά και να δει τι υπάρχει από πίσω με τα μάτια της...

ΑΣΚΗΣΗ 3η

Μεταφορικός λόγος

Στο πλαίσιο της διδασκαλίας του μεταφορικού λόγου και της λειτουργικότητάς του στη β' γυμνασίου δίνεται στους μαθητές ένα κείμενο δηλωτικό και τους ζητείται να το μεταγράψουν σε συνυποδηλωτικό με έμφαση σε συγκεκριμένο μέρος του λόγου (π.χ. στις μετοχές που αφενός αποτελούν αντικείμενο διδασκαλίας της εν λόγω τάξης και αφετέρου ενθαρρύνουν την αξιοποίηση της συνυποδήλωσης).

ΣΥΝΥΠΟΔΗΛΩΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Το ημερολόγιο ενός στρατιώτη

17 Δεκεμβρίου...

Μια ακόμα μέρα σαν τις άλλες. Όλα μαύρα και ο χειμώνας αφόρητος. Σήμερα χτύπησε και μια καταιγίδα. Η πληγή με ταλαιπωρεί εδώ και μέρες. Το κρέας στις κονσέρβες μυρίζει σάπια σάρκα. Οι σφαίρες λιγοστεύουν. Κρατώ πάντα μία σφιχτά στην χούφτα μου.

ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Έγινε. Τελείωσε.

Τώρα μόνο τέφρα έμεινε.

Άγονο έδαφος. Ψυχές περιπλανώμενες, καλές ψυχές.

Η σάρκα τους σαπίζει αδειανή

και οι αναμνήσεις τους, καλές αναμνήσεις.

Το ηφαίστειο εξερράγη. Μαύρο παντού.

Χωρίς σωτηρία. Τέλος.

Ένας πίνακας, ένα παιχνίδι κάποιων

Άλλοι ζωγράφισαν

κι άλλοι έσβησαν τα χρώματα.

Μαύρο. Απόλυτο μαύρο.

Έγινε. Τέλειωσε.

ΑΣΚΗΣΗ 4η

Ευθύς - πλάγιος λόγος

Στη γ' γυμνασίου όπου διδάσκεται ο πλάγιος λόγος, οι μαθητές σχεδιάζουν ψηφιακά κόμικς με συνθηματικό λόγο, αξιοποιούν τον ευθύ λόγο σε αντιδιαστολή με τον πλάγιο, ενώ παράλληλα συνδυάζουν το λόγο με την εικόνα.

Βίντεο παρουσίασης εισήγησης:

<https://www.dropbox.com/s/g5qjpxlotbltdkr/%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%9B%CE%91%CE%99%CE%94%CE%9F%CE%A5%2C%20%CE%97%CE%9B%CE%99%CE%9F%CE%A0%CE%9F%CE%A5%CE%9B%CE%9F%CE%A5%2C%20%CE%9A%CE%9F%CE%A5%CE%9D%CE%A4%CE%97%2C%20%CE%9C%CE%91%CE%A5%CE%A1%CE%99%CE%94%CE%9F%CE%A5%2C%20%CE%9C%CE%95%CE%A4%CE%91%CE%9E%CE%A9%CE%A4%CE%9F%CE%A5%20%26%20%CE%A1%CE%9F%CE%A5%CE%92%CE%91%CE%A3.mp4?dl=0>

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδου, Α. & Ηλιοπούλου, Κ. (2014) Ανάπτυξη στρατηγικών κριτικής ανάγνωσης και γραφής: Μια εναλλακτική διδακτική πρόταση, στο Δ. Κουτσογιάννης, (επιμ.). Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου Ο κριτικός γραμματισμός στη σχολική πράξη, Δράμα.
- Γρόσδος, Σ. & Ντάγιου, Ε. (2003) Γλώσσα και Τέχνη. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Ηλιοπούλου, Κ. (2008) Τα νέα διδακτικά εγχειρίδια στο μάθημα της Γλώσσας στο Γυμνάσιο και η αξιολόγηση γραπτού λόγου: σχέσεις και προβληματισμοί υπό το πρίσμα της επικοινωνιακής προσέγγισης, στο Π. Γεωργογιάννης (επιμ.). Νέο Εκπαιδευτικό Υλικό του ΥΠΕΠΘ – Αξιολόγηση και Διοίκηση Α' /βάθμιας και Β' /βάθμιας Εκπαίδευσης. ΚΕΔΕΚ: Πάτρα.
- Ηλιοπούλου, Κ. (2009) Διδακτική αξιοποίηση της αξιολόγησής της έκθεσης: ένα διαρκές ζητούμενο, στο Π. Γεωργογιάννης (επιμ.). Επιστημονικός Διάλογος για την Ελληνική Εκπαίδευση – Τυπική και Άτυπη Εκπαίδευση στην Ελλάδα. Βηματισμοί αλλαγής της εκπαιδευτικής πολιτικής της εκπαίδευσης στην Ελλάδα. ΚΕΔΕΚ: Πάτρα.

- Ηλιοπούλου, Κ. (2010) Όταν το focus on form συναντά το TBL: μια διδακτική πρόταση για αλλόγλωσσους μαθητές της ελληνικής, στα Πρακτικά του 13ου Διεθνούς Συνεδρίου του ΚΕΔΕΚ με θέμα: Διαπολιτισμική Εκπαίδευση, Μετανάστευση, Διαχείριση συγκρούσεων και Παιδαγωγική της Δημοκρατίας. ΚΕΔΕΚ: Αλεξανδρούπολη.
- Ηλιοπούλου, Κ. (2013) Αξιολόγηση βάσει φακέλου στο μάθημα της Γλώσσας: Δυνατότητες και περιορισμοί στο πλαίσιο των νέων Α.Π. στο Γυμνάσιο, στα Πρακτικά του 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Προτύπων Πειραματικών Σχολείων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Θεσσαλονίκη: 27 - 28 Απριλίου 2013.
- Ηλιοπούλου, Κ., Μαυρίδου, Α., Νικολαΐδου, Σ. & Ρουβάς, Γ. (2015) Τα παιδιά παίζει με τις λέξεις: Από τη «Δημιουργική Γραφή» στο «Δημιουργικό Γράψιμο». Το παράδειγμα του Πρότυπου Πειραματικού Σχολείου του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Νέα Παιδεία 153: 114 - 126.
- Καραγιάννης, Σ. (2010) Η Δημιουργική Γραφή ως Καινοτόμος Δράση στο Σχολείο: όψεις μιας Παιδαγωγικής Εμπειρίας. Ημερίδα «Καινοτομίες και κριτική σκέψη: αναζητώντας πρακτικές για τη σχολική τάξη». ΥΠ.Δ.Β.Μ.Θ., Ελληνοαμερικανικών Εκπαιδευτικό Ίδρυμα, Κολλέγιο Αθηνών, Κολλέγιο Ψυχικού. Αθήνα: 27 Φεβρουαρίου 2010.
- Κουτσογιάννης, Δ. (2007) Τεχνολογίες της πληροφορικής και επικοινωνίας και διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας: από το εκπαιδευτικό λογισμικό στον κριτικό τεχνολογισμό, στο Επιμορφωτικό υλικό για την εκπαίδευση των επιμορφωτών στα Πανεπιστημιακά Κέντρα Επιμόρφωσης, τεύχος 3: κλάδος ΠΕ02 (σ. 226 - 245). Πάτρα: EAITY.
- Νικολαΐδου, Σ. & Γιακουμάτου, Τ. (2001) Διαδίκτυο και διδασκαλία. Αθήνα: Κέδρος.
- Νικολαΐδου, Σ. & Γιακουμάτου, Τ. (2004) Η λογοτεχνία μπροστά στην πρόκληση του διαδικτύου. Μια μελέτη της αναγνωστικής συμπεριφοράς του κοινού απέναντι σε ένα λογοτεχνικό υπερκείμενο, στο Α. Κατσίκη - Γκίβαλου (επιμ.). Η λογοτεχνία σήμερα: όψεις, αναθεωρήσεις, προοπτικές. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νικολαΐδου, Σ. (2008) Λογοτεχνία και Νέες Τεχνολογίες. Αθήνα: Κέδρος.
- Νικολαΐδου, Σ. (2012) Δημιουργική γραφή στο σχολείο. Το τερπνόν μετά του ωφελίμου. Πιλοτικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα συνεργασίας του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Δημιουργικής Γραφής του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας με το Πρότυπο Πειραματικό Σχολείο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Πρώτες διαπιστώσεις. Κείμενα, Τεύχος 15. Ανακτήθηκε 23 Δεκεμβρίου 2012. <http://keimena.ece.uth.gr/main/t15/05-nikolaidou.pdf>
- Νικολαΐδου, Σ. (2013) Η Δημιουργική Γραφή στο Σχολείο. Το παράδειγμα του Πρότυπου Πειραματικού Σχολείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, στα Πρακτικά του 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Προτύπων Πειραματικών Σχολείων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Θεσσαλονίκη: 27 - 28 Απριλίου 2013.
- Νικολαΐδου, Σ. (2014) Πώς έρχονται οι λέξεις. Τέχνη και τεχνική της δημιουργικής γραφής. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Νικολαΐδου Σ. (επιμ.) (2015) Η Δημιουργική Γραφή στο Σχολείο. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Νικολαΐδου, Σ., Ηλιοπούλου, Κ., Κούντη, Μ., Μαυρίδου, Α., Μεταξωτού, Κ. & Ρουβάς, Γ. (2014). Μικροί συγγραφείς εν δράσει. Η δημιουργική γραφή στο ΠΠΣΠΘ. Τρία χρόνια συστηματικής χρήσης ενός καινοτόμου εργαλείου. Χρονικά 24: 34 - 39.
- Νικολαΐδου, Σ. & Μαυρίδου, Α. (2015) Η αξιοποίηση της δημιουργικής γραφής και των ΤΠΕ στην υλοποίηση πολιτιστικών προγραμμάτων. Πλαίσιο, εφαρμογή και διαπιστώσεις. Στο Α.

«Η δημιουργική γραφή είναι το αντίθετο της έκθεσης»: η συστηματική διδασκαλία της δημιουργικής γραφής στο Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (2011 - 2015).

Νικολαΐδου Σοφία, Ηλιοπούλου Κωνσταντίνα, Κούντη Μαρία, Μαυρίδου Αλεξάνδρα, Μεταξωτού Κατερίνα, Ρουβάς Γεώργιος

Δαρδιώτη, & Ν. Μερούσης (επιμ.). Νέες Ιδέες και Νέοι Προσανατολισμοί στα Πολιτιστικά και Περιβαλλοντικά Προγράμματα. Θεσσαλονίκη: Δ.Δ.Ε. Ανατολικής Θεσσαλονίκης.

Νικολαΐδου, Σ., Μαυρίδου, Α. & Ρουβάς, Γ. (2014) Θεσσαλονίκη 3D: Η αξιοποίηση της δημιουργικής γραφής και των ΤΠΕ για την υλοποίηση πολιτιστικών προγραμμάτων. Πλαίσιο, εφαρμογή και διαπιστώσεις, στα Πρακτικά του 6th Conference on Informatics in Education. Κέρκυρα: 10 - 12 Οκτωβρίου 2014.

Πασχαλίδης, Γ. (1999) Γενικές Αρχές Ενός Νέου Προγράμματος για τη Διδασκαλία της Λογοτεχνίας, στο Β. Αποστολίδου & Ε. Χοντολίδου (Επιμ.) (σσ. 319 - 333). Λογοτεχνία και Εκπαίδευση. Αθήνα: Τυπωθήτω.

Σουλιώτης, Μ. (και συγγραφική ομάδα) (2012) Δημιουργική Γραφή, Οδηγίες Πλεύσεως, Οδηγός Εκπαιδευτικού. Κύπρος: Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Χατζηλουκά - Μαυρή, Ε. (2010) Από την επικοινωνιακή - κειμενοκεντρική προσέγγιση στην παιδαγωγική του κριτικού γραμματισμού (ή η διδασκαλία του γραπτού λόγου στο δημοτικό σχολείο σήμερα): Η περίπτωση της Κύπρου. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Χατζησαββίδης, Σ. (2007) Ο Γλωσσικός γραμματισμός και η παιδαγωγική του γραμματισμού: Θεωρητικές συνιστώσες και δεδομένα από τη διδακτική πράξη, στα Πρακτικά του 6ου Πανελληνίου Συνεδρίου της ΟΜΕΡ. Πάτρα.

Χατζησαββίδης Σ. (2009) Γλωσσοδιδασκτικά συνεχή και ασυνεχή της τελευταίας τριακονταετίας: από τον επικοινωνιοκεντρισμό στον κοινωνιοκεντρισμό, στα Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Η διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας ως πρώτης/μητρικής, δεύτερης/ξένης. Νυμφαίο Φλώρινας.

Cope, B. & Kalantzis, M. (eds.) (1993) The Powers of Literacy: Genre Approaches to Teaching Writing. London: Falmer Press.

Gardner, H. (1983) Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York: Basic Books.

Gardner, H. (1999) Intelligence reframed: Multiple intelligences for the 21st century. New York: Basic Books.

Lightbown, P. & Spada, N. (1999) How languages are learned. Oxford: Oxford University Press.